

Capítol 8 : El segle XX des de l'inici a la Guerra Civil

Dades socioeconòmiques del País Valencià i Torreblanca des de l'inici fins la Guerra Civil. (Segona part que presenta els fets fins el començament de la dictadura de Primor de Rivera).

Introducció

Els serveis públics de Torreblanca a l'inici del segle XX presentaven unes clares necessitats de millora i renovació ja que havien quedat antiquats o la deficient conservació els havia deixat en condicions lamentables. Altres millores de serveis, que ja estaven funcionant en localitats semblants, van captar l'atenció dels nostres dirigents que es van mobilitzar per aconseguir-los, principalment en el que fa referència a les comunicacions. Així que, en la primera part del segle XX , trobem un poble en el que les necessitats superen la qualitat dels serveis existents: les llums de petroli han quedat desfasades; el servei d'aigua potable és antiquat, inadequat i insuficient; al cementeri no hi queda lloc apte per al nous enterraments; l'escorxador està en males condicions físiques i no compleix els requisits higiènics ni sanitaris; es necessita un edifici escolar que reunisca les condicions mínimes no sols de comoditat sinó també de dignitat. Això són uns pocs exemples de les carències que presenta la localitat i que els governants hauran d'afrontar.

Vorem que, d'alguna manera, les solucions s'adaptaran a les circumstàncies socioeconòmiques de cada moment ja que en el període de 29 anys que contemplem en aquest apartat, com hem vist al capítol anterior, són prou canviants; l'inici de segle, la guerra europea de 1914, els feliços anys 20 i la crisi resultant del crac de la borsa de Nova York en 1929, marquen característiques econòmiques i socials molt diferents en cada un dels períodes, que no podem obviar en el moment de valorar els fets que anem a relatar.

Relacionaré les dades que he pogut trobar, al respecte, per vore l'esforç que va significar assumir aquestes inversions per una corporació que no

disposava dels mitjans econòmics necessaris. En aquest capítol revisarem les decisions i actuacions preses fins l'inici de la dictadura de Primo de Rivera, en 1923.

Oficina de telègraf

La progressió del cultiu del taronger, iniciada en la darrera part del segle XIX, a la nostra localitat motiva que, en 1898, ja es sol·licitara la creació d'una estació telegràfica *per a ús del públic i de l'Ajuntament tenint en compte la importància que progressivament va adquirint en esta localitat la producció i exportació de la taronja... factors que demanen la immediata introducció de reformes que faciliten les transaccions*. Es proposa que s'use per fer-la un dels fils telegràfics de la *Compañía de Ferrocarriles del Norte d'España* a l'igual que ho fan altres pobles¹.

No tindria èxit la petició ja que en 1915 encara s'ha de comissionar l'Alcaldia per anar a Castelló a entrevistar-se amb el cap del Centre Telegràfic per aconseguir-ho². La conversa degué ser exitosa perquè en 1916 s'instal·larà definitivament l'oficina al carrer de Sant Antoni, número 17, propietat de Venancia Octavio Piñol, amb qui es fa un contracte de lloguer per 180 pessetes trimestrals, amb una duració de quatre anys prorrogables en períodes quadriennals, sempre que cap de les parts ho denunciés prèviament³. L'oficina es posaria en funcionament en novembre del mateix any, quan es nomena Santiago Amor Montoya, que estava a l'oficina de Telégrafos de Borriana, i és desplaçada a Torreblanca. La notícia la comunica a l'Ajuntament el diputat per Castelló, Amós Salvador Carreras⁴. Aquest diputat, natural de Logronyo, era arquitecte de professió i, en l'etapa de la Segona República, va arribar a ser ministre de Governació. La prova de que es va posar en funcionament està en l'acta del ple de 17 de febrer de 1917, on es troba un pagament de la Corporació per la utilització d'aquest servei.

En data desconeguda el lloguer de la casa on està l'oficina de telegrafia passa a estar a nom de Joaquín Osés, potser l'havia adquirit a l'anterior propietària, però el cas és que Osés, en 1921, ven aquesta casa a Salvador Broch Marco que la volia per habitar-la i demana la resolució del contracte. L'Ajuntament decideix accedir a la petició de Broch i buscar-ne

---

¹ AAT de 21 de maig de 1898

² AAT de 27 de novembre de 1915

³ AAT de 1 de juliol de 1916

⁴ AAT de 27 de novembre de 1916

immediatament una altra que reunisca les condicions per situar l'oficina telegràfica i oferir-la a l'Estat⁵.

Tant l'adreça de la casa que es va llogar a Venancia Octavio, com l'adquisició de Salvador Broch ens ajudarien a situar l'oficina en el mateix immoble que posteriorment es convertiria en el conegut bar Solera, que conserva el número 17 del carrer de Sant Antoni i que va ser propietat dels descendents de Salvador Broch.

En 23 d'octubre l'Ajuntament proposa la casa d'Agustín Borràs, situada al mateix carrer, per establir la nova oficina telegràfica i l'Alcaldia comunica que ho ha posat en coneixement del Cap Provincial per tal que fage les diligències oportunes⁶.

Estafeta de correus

El servei de correus estava constituït per un carter, Agustín Borràs, que baixava a l'estació a recollir les cartes que posteriorment repartia porta a porta. El servei no era suficientment àgil malgrat que el carter feia molt més que complir les seues obligacions però, encara així, no podia arribar puntualment als destinataris, segons paraules de l'alcalde, Agustín Pitarch,. L'Alcalde argumenta que Torreblanca, *població de 4.000 habitants, amb prou de comerç, amb diverses Cooperatives o Societats la majoria tarongeres i amb una indústria pesquera importantíssima, hauria de tindre una estafeta de correus*, a més, demana també un carruatge per el servici, ja que *la correspondència és conduïda per una persona a peu i mal retribuïda*. Després d'aquesta argumentació acorden *oferir al Govern casa per la instal·lació de l'oficina i habitatge de l'empleat* i que es tramite ràpidament la proposta⁷.

Estació del ferrocarril

En aquell moment, el ferrocarril tenia una importància cabdal per al transport de mercaderies que, a Torreblanca eren molt majoritàriament productes agraris. Ja feia uns anys que s'havia demanat que es posara una bàscula en l'estació de ferrocarril per pesar els productes agrícoles que es transporten en el tren⁸ petició que es torna a fer el 29 d'abril de 1906 però en aquesta ocasió la finalitat de la bàscula era *pesar els vagons de càrrega*

---

⁵ AAT de 26 de juny de 1921

⁶ AAT de 23 d'octubre de 1921

⁷ AAT de 27 de novembre de 1921

⁸ AAT de 7 d'octubre de 1894

amb destí a l'estació del nostre poble; la finalitat ha passat de ser una bàscula per pesar els productes a una altra per pesar els vagons que estan a l'andana de càrrega i descàrrega.

En 1918, en plena crisi de la taronja, l'Ajuntament es preocupa de la ràpida eixida dels fruits primerencs i demana que la Companyia del Ferrocarril envie a l'estació del poble *almenys cinc o sis vagons diaris per donar eixida als productes de la localitat. Especialment la taronja que per ser de primera temporada perd molt de no donar-li eixida immediatament*⁹. Aquest acord mostra la important producció agrícola de Torreblanca i el vital paper del transport de ferrocarril per la comercialització dels productes, a més de ser una mostra més de la falta de vagons que ja s'ha citat anteriorment.

Precisament per la gran importància que té el ferrocarril per al transport

Estació de Torreblanca. (Arxiu Municipal)

de persones i, sobretot, mercaderies fa que aparega diverses vegades en les actes municipals. L'estació de Torreblanca era punt de parada obligada per a reomplir els

dipòsits amb l'aigua necessària per les màquines de vapor ja que disposava d'un dipòsit en altura, al costat de la via. En 1909 l'Ajuntament reunit en Ple acorda fer una sèrie de sol·licituds a la *Compañía de Ferrocarriles del Norte*; la primera era el canvi de situació del dipòsit de l'aigua perquè entorpia el trànsit del trens per la rampa del camí de les Marjals i es demanava que es traslladara *el que fora convenient cap a la part d'Alcalà*, es demanava també un guardabarreres més per eixa mateixa rampa, la modificació de l'edifici de l'estació i del moll de mercaderies *millorant-los en relació a les necessitats respectives del moviment de passatgers i importància comercial*¹⁰. La demanda relativa a la seguretat en els passos a nivell es renovarà en 1913 amb la sol·licitud de dos guàrdies per als passos del caní de Les Marjals i el de Les Roquetes. Posteriorment l'Ajuntament considerarà que el nombre de trens que tenen parada a Torreblanca hauria

⁹ AAT de 16 de febrer de 1918

¹⁰ AAT de 25 de juliol de 1909

de millorar i acorda comissionar el secretari per anar a una reunió que es farà a *l'Alcaldia de la capital per tractar dels mitjans que havia de posar en pràctica per aconseguir de la Compañía de Ferrocarriles del Norte que el trens curts que moren a Castelló allarguen el seu recorregut fins Vinaròs*¹¹, demanda que ha seguit viva fins els nostres dies en la forma de crear una línia de rodalies des de Castelló a Vinaròs.

Seguirà havent més demandes de servei com quan es dirigeixen al Ministre de Foment, director general de *Ferrocarriles del Norte*, Diputat a Corts pel districte i Governador Civil per tal que no es suprimisca el *tren Ràpid a Vinaròs*, notícia anunciada recentment¹².

Ja s'ha parlat de la creació d'una zona d'embarcament de productes *especialment garrofes, vi i taronges*, en Torrenostre¹³ i d'un fielat en aquest mateix barri¹⁴. Totes aquestes peticions demostren que hi ha necessitats conseqüència de l'increment de l'activitat comercial, tant de la producció agrícola com de la pesca.

Aigua potable

El servei de l'aigua potable de Torreblanca consistia en un pou situat a la planta baixa de l'actual edifici municipal, on està situada l'oficina de Turisme, amb un mecanisme tirat per un cavall i que traïa l'aigua; la gent del poble la carregava en cànTERS i se l'emportava a casa per a l'ús domèstic. Aquest servei es concedia a una persona que el gestionava i cobrava un preu determinat per cada cànTER.

En 1913, l'Alcalde, Vicente Betoret Ferrer, considerant que l'aigua que proporciona el pou, situat on avui és la Plaça Major, no era suficient per al poble, aprova que la Casa *Figuerola* de València estudie construir un nou pou artesià o treure més cabal de l'existent, utilitzant *l'aparell descobridor de corrents d'aigües subterrànies que la dita casa posseeix*¹⁵. En la següent sessió es comunica que s'ha trobat abundant aigua entre el cementeri i el Calvari¹⁶. Recordem que el cementeri estava en aquell moment al costat de l'actual traçat de la carretera nacional, en el lloc que ocupava la Creu Roja, per tant ubicarem el pou en el mateix lloc on es troba avui en dia. Una

---

¹¹ AAT de 25 d'octubre de 1910

¹² AAT de 17 de febrer de 1917

¹³ AAT de 12 de juny de 23 d'agost, de 6 de setembre i de 19 de desembre de 1896

¹⁴ AAT d'11 de juliol de 1897

¹⁵ AAT de 9 de març de 1913

¹⁶ AAT de 22 de març de 1913

vegada trobada l'aigua l'Ajuntament i la casa Figuerola han d'acordar les condicions del contracte i després es farà una reunió amb tot el poble *perquè cadascú expose el que crega convenient*¹⁷.

En el projecte de pressupost de 1914 es disposa una partida de 3.000 pessetes per les obres necessàries per al pou artesià del Calvari, el que obri una discussió sobre la conveniència del mateix; L'Alcalde, Vicente Betoret Ferrer, ho defèn, i Benigno Nos Fabregat argumenta en contra perquè entén que *el pou artesià no pot donar resultat i que és impossible que hi haja aigua artesiana en esta localitat*. El pressupost no es va aprovar, quedant sobre la taula¹⁸.

Pareix ser que la necessitat d'augmentar la quantitat d'aigua potable per la població era real i la falta de reacció de l'Ajuntament fa que una sèrie de veïns prenguen la decisió d'obrir una subscripció voluntària a l'objecte de construir aquest pou artesià a la muntanyeta del Calvari i en gener de l'any següent, comuniquen al Ple¹⁹ aquesta iniciativa i sol·liciten :

1. Que se'ls concedisca l'autorització per construir el pou amb la condició de lliurar-lo a l'Ajuntament si en el termini d'un any es vol fer-ne càrrec, amb l'obligació d'abonar la totalitat de la inversió, tornant els diners als subscriptors.
2. En cas de que l'Ajuntament no desitge fer-se càrrec del pou aquest quedaria en propietat dels contribuents que l'explotarien durant 10 anys, moment en què passaria a ser propietat del municipi.

La Corporació aprova *en principi la proposició primera* amb alguns condicionants com la prèvia autorització del Governador per qüestions administratives, però l'oposició votarà en contra perquè no es pot aprovar una despesa de la qual no es coneix la quantitat que va a costar; la Presidència replica que ja s'ha fet en una altra obra recent, nomenant un pèrit per cada part²⁰.

Al canviar l'Ajuntament, en 1915, resultarà presidit per Pelegrí Persiva Pavia, i aquest pren un nou acord que ens demostra que cap de les opcions anteriors es van dur a la pràctica ja que explica que la partida que hi havia

---

¹⁷ AAT de 22 de març de 1913

¹⁸ AAT de 18 d'octubre de 1913

¹⁹ Les persones que ho van proposar són: Vicente Fabregat Belsa, Javier Pitarch, Esteban Mañez Salvador i Vicente Fonte Pitarch.

²⁰ AAT de 10 de gener de 1914

anteriorment es va anul·lar i es proposa que en l'actual pressupost hi hage una partida per al pou que tampoc s'aprovaria²¹.

De fet, crec que aquesta qüestió s'ajornaria sense data ja que en 1918, l'Ajuntament encara tracta l'adjudicació per subhasta de la gestió del pou públic de la Plaça, en aquest cas per no haver-se presentat cap postor. L'Alcalde, Agustín Pitarch Doménech, considerant que, de prestar el servei directament, l'Ajuntament *eixiria perjudicat en els seu fons i que el servei no pot quedar desatès* proposa cedir-lo gratuïtament a Manuel Doménech Fonte *amb els drets remuneracions i obligacions que s'estipulen en el plec de condicions que va servir de base per a fer les subhastes*²². Aquesta falta de licitadors es repetirà també en anys següents²³.

La situació és la mateixa encara en 6 de maig de 1919 ja que es pren l'acord de canviar la porta del pou públic perquè l'actual està *totalment inútil*, el que fa pensar que és del pou vell i seguirà més de dos anys en la mateixa situació. La falta d'aigua fa que hi hague també una aportació de pou particular, Antonio Burgaleta Bignè, en 1902, ja s'havia ofert a complementar l'aigua pública amb la del seu pou; ara els proveïdors demanen augmentar el preu dels cànters, que passarien de mig cèntim cadascun a costar *5 cèntims cada 7 cànters*, fonamentant la petició en *l'augment de preu de la llenya amb la que s'alimenta la màquina d'extracció de l'aigua i la del jornal de les cavalleries*.

Posteriorment serà el regidor Antonio Vinuesa qui, en 18 d'octubre de 1921, proposarà que *donades les circumstàncies en què es troba aquest poble en matèria d'abastiment d'aigües i a la carestia que s'ha imposat tota vegada que tan vital servei està a mercè d'un particular per la insuficiència del pou públic ...* demana que s'envie una instància al ministre de Foment sol·licitant *es procedisca a fer l'estudi i redacció del procedent projecte*.

---

²¹ AAT de 26 de setembre de 1915

²² AAT de gener de 1918

²³ AAT de 2 de març de 1920

Imatge del desaparegut pou d'aigua de Burgaleta
(Foto Arxiu Municipal de Torreblanca)

Sense tindre més notícies de la proposta anterior, en el següent gener es torna a discutir la solució al problema de l'aigua potable sense arribar a cap compromís, però pareix que es vol avançar en la possibilitat de posar en marxa el pou del Calvari ja que en juny de l'any següent es notifica el resultat de les gestions fetes amb

Hidroelèctrica de Villahermosa per vore si podria facilitar suficient energia per l'extracció d'aigua del pou, cosa que, segons contestació de l'empresa, no és possible. Aquest debat es reprendria el 2 de juliol de 1922 fent-se públiques dues postures encontrades; per una part els que volien treure l'aigua del pou artesià trobat al Calvari i per una altra, els que volien buscar altres propostes. Es va considerar que caldria treure l'aigua per mitjà d'un motor i construir dipòsits reguladors, així com projectar la canalització per tot el poble. Considerant possible aquest proposta es valora que caldria sol·licitar ajudes perquè econòmicament era impossible que l'Ajuntament la poguera efectuar²⁴.

La Corporació està disposada a valorar altres propostes i decideix estudiar si el pou de la Rambleta compta amb prou aigua per abastir el poble; el 6 de maig de 1923 l'Alcaldia proposa que es procedisca a l'enllestiment *de l'expedient instruït per la canalització de les aigües del pou denominat Rambleta i proposa que es realitzen els treballs necessaris per assegurar si efectivament existeix suficient cabal d'aigua per l'abastiment de la població i en cas contrari gestionar l'obtenció en un altre lloc ja que és de marcada urgència aquest important servei*. Amb urgència es fa una visita a la *Divisió Hidràulica del Xúquer* per rebre instruccions sobre què hauria de fer-se per conèixer amb seguretat les possibilitats de l'esmentat pou; el resultat de la visita és la proposta de *fer un aforament i estudi per personal tècnic d'aquesta divisió*²⁵. El pressupost que presenta la Divisió Hidràulica per a realitzar l'estudi i aforament ascendeix a 274,58 pessetes que aprova la

²⁴ ROCA TRAVER, F. 2001, p. 82-84

²⁵ AAT de 20 de maig de 1923

Corporació²⁶. L'estudi va resultar negatiu ja que l'enginyer que el va fer afirma que *per la situació topogràfica del terreny... no existeix suficient cabal d'aigua per al subministrament públic ni possibilitats d'augmentar-lo*; afegeix en l'informe que *el més pràctic i beneficiós és la construcció d'un pou en el lloc on l'Ajuntament té assenyalat que a jutjar pels ja existents segur que s'obtindrà suficient cabal d'aigua*²⁷, o siga que aconsella obrir el pou del Calvari.

No obstant les conclusions d'aquest informe s'abandona el projecte de la Rambleta però no es procedeix a fer les obres al pou localitzat darrera del Calvari, possiblement a causa de l'oposició d'alguns membres del consistori que desconfiaven de la quantitat d'aigua que es podria trobar en aquest pou. El que s'aprova és analitzar l'aigua dels pous de Burgaleta i de Blasco²⁸.

La Corporació deixa el tema sense tancar; des de 1913, en què es cita la primera proposta d'estudi de les possibilitats de trobar aigua per la casa Figuerola han passat 10 anys sense trobar cap solució. Els motius que apareixen són dos, el primer és la difícil situació econòmica de l'Ajuntament i el segon la falta d'unanimitat dels components de la Corporació, actitud en la que podria haver una base d'interessos personals, ja que l'alternativa era adquirir l'aigua a algun dels pous de propietat privada. El tema quedarà obert fins que el 30 de setembre de 1923, poc després de l'inici de la Dictadura, però abans del canvi obligat de l'Ajuntament, es dona compte al Ple d'haver-se rebut l'autorització per a que *sense tràmit de subhasta es procedisca a la construcció del pou*.

En conclusió, la millora del servei d'aigua amb la creació d'un nou pou es queda sense solució i haurà de ser reprès pel consistori nomenat per la Dictadura.

Cementeri

A inicis del segle XX el cementeri de la vila esta situat al final del carrer Alar, on estava emplaçat el lloc de la Creu Roja, junt l'actual carretera Nacional N-340; allí s'havia traslladat molt anteriorment des de l'entrada de l'ermita de Sant Francesc. L'espai era clarament insuficient com es cita al ple de 20 d'octubre de 1900 en què, el Síndic de l'Ajuntament, Manuel Persiva Fabregat, fa contar que *faltant el cementeri d'aquesta vila de les condicions*

---

²⁶ AAT de 27 de maig de 1923

²⁷ AAT de 29 de juliol de 1923

²⁸ AAT de 5 d'agost de 1923

higièniques i legals necessàries i essent impossible seguir enterrant en ell més cadàvers sense faltar el respecte degut a aquells que foren i sense posar en perill imminent la salut del veïnat , proposa a l'Ajuntament :

- 1. Acorda la creació d'un nou cementeri en el terreny de Luís (Serra?) Sastrot, Joaquín Alcón Persiva, Vicente Fabregat Balmes i Bautista Mañes Octavio, situats (deixant en blanc el lloc on estan situats)*
- 2. Que la comissió respectiva s'ocupe de la formació del respectiu expedient.*
- 3. Que immediatament es procedisca a la instrucció de l'expedient d'acord amb les disposicions de la Reial Ordre de 16 de juliol de 1886 i s'autoritze perquè ordene l'aportació al mateix, dels documents citats en la referida disposició.*

Dona la impressió que la proposta ja ve elaborada després d'un procés anterior que deguera obrir la selecció del lloc on havia d'ubicar-se el cementeri nou, i es va aprovar. Amb l'acord s'iniciava un llarg camí per renovar la situació del nou fossar, però, malgrat la urgència que es fa constar en la proposta, no es va portar a efecte.

No serà fins 15 anys després que tornarem a trobar una menció de la necessitat del cementeri quan es diu que *amb notable perjudici de la salut d'aquests habitants als que arriben les miasmes pútrides perquè els cadàvers no poden enterrar-se, ni tan sols a un metre de profunditat, degut a la falta de terra al sol de cementeri,* l'Ajuntament acorda s'inicien les gestions per a seleccionar el lloc més adient per ubicar-lo²⁹. L'expressió és clara i dura i va influir en l'Alcalde, Peregrín Persiva Pavia, que s'ho pren seriosament i crea una comissió formada per ell mateix, els regidors Franciso Fabregat i Justo Fabregat, i el metge inspector municipal de sanitat per tal d'elegir el lloc adient per l'emplaçament i negociar les condicions amb els propietaris³⁰ i el 18 d'abril la Corporació repeteix la mateixa proposta de 1900, feta amb les mateixes i exactes paraules amb l'excepció de la persona que presenta la proposta, que ara és Isidro Clarà Piñol, i la dels propietaris dels terrenys proposats, que són Terencio Betoret i José Rubert; els terrenys estan situats a la partida *Corral Blanch, a uns 800 metres de la població.*

---

²⁹ AAT de 7 d'agost de 1915

³⁰ AAT de 29 de gener de 1916

El segon punt comença igual que el de 16 anys abans però amb la novetat de que afegeix que es formule projecte per un arquitecte, mentre que el tercer punt es redacta pràcticament de la mateixa manera també.

A la proposta s'hi uneix també que *tenint en compte l'escassetesa de fons de l'Ajuntament s'utilitzi la prestació personal en l'anivellament del terreny i en el carregament de pedra per la paret del mateix*³¹. Cal recordar que en 1916 estem en un dels moments més forts de la crisi derivada de la contesa bèl·lica en què estava Europa.

La prestació obligatòria consistia en uns treballs que les persones d'una localitat havien de fer gratuïtament per construir un bé públic. De vegades es podien commutar per un pagament en metàl·lic. En aquest cas significa que els habitants de Torreblanca contribuirien realitzant, ells directament, els treballs d'anivellament i carrega i d'aquesta manera no caldria incloure'ls en el contracte amb el constructor, abaratint els costos per l'Ajuntament. Posteriorment s'hauria de fer el cens nominal de les persones que havien de fer la prestació i establir la *tarifa de redempció* o *sig*, la quantitat per la qual algú es pot alliberar de l'obligació de prestar el treball personalment.

Se li encomana el projecte a l'arquitecte *Gimeno de Castelló*, el que fa saber que els terrenys proposats no tenen l'extensió legalment precisa segons la població i estadística de defuncions del decenni. A la vista de la falta d'idoneïtat dels terrenys acordats inicialment es decideix buscar-ne d'altres *a la part nord de la població, o siga a l'eixida del poble cap Alcalà, on existeix terreny suficient i seria més econòmic per al poble*³², en base a aquest acord es proposaran els terrenys de Bautista Mañez Octavio i Tomàs Peris Persiva, situats en la partida Matagats³³.

El 22 de juliol s'acorda l'exposició al públic del projecte i, en no haver reclamacions, el ple l'aprova definitivament el 19 d'agost de 1916. El 31 de gener de 1917, el Governador dona la conformitat³⁴ i el 22 s'acorda la compra dels terrenys proposats que, conjuntament, tingueren un cost de 776,52 pessetes. Una vegada tenen el pressupost total, l'Ajuntament, preocupat pel pes econòmic que suposa, decideix extreure del mateix les quantitats referents a ferreria, fusteria, capella i arreglament de camins

---

³¹ AAT de 18 de març de 1916

³² AAT de 25 de març de 1916

³³ AAT de 17 d'abril de 1916

³⁴ AAT de 24 de febrer de 1917

perquè tenen la possibilitat de comprar-ho directament i executar-lo amb els mitjans municipals abaratint el preu³⁵.

Segueix el procediment amb la publicació al Butlletí Oficial, número 30, del dia 9 de març, l'anunci de subhasta que es produirà el 10 d'abril, però no s'adjudicarà ni en primera ni en segona licitació, per falta de postors i, per a anunciar-lo per tercera vegada i afavorir la presentació d'algun empresari, es decideix rebaixar el dipòsit provisional obligatori en la presentació a registre de l'oferta, al 5 % i la fiança definitiva al 10 , a més d'allargar la data d'acabament fins gener del 1919³⁶. Es nomena José López Sagarra representant municipal en la subhasta³⁷ i aquest tercer intent va ser el definitiu ja que se va adjudicar l'obra al torreblanquí Florentín Llobart Ferrer per 11.444 pessetes i se nomena inspector de l'obra a José Gimeno Almela, arquitecte de Castelló³⁸.

Cementeri de Torreblanca que seria inaugurat el 3 de maig de 1920.

Foto Arxiu Municipal de Torreblanca

L'any següent , mentre l'obra ja està en procés, es procedeix a imposar la prestació personal per *la recomposició i conservació dels camins veïnals del terme* i s'accepta la proposta de la comissió (que no està explícita), també la tarifa de redempció i que es cree el padró de persones subjectes al servei de prestació personal³⁹.

---

³⁵ Ibídem

³⁶ AAT de 12 de maig de 1917

³⁷ AAT de 2 d'abril de 1917

³⁸ AAT de 21 de maig de 1917

³⁹ AAT de 18 de juny 1918

L'Ajuntament precisarà de fer diverses gestions per dur a terme les obres d'adaptació del camí del cementeri i altres accions que es van sostreure de la subhasta per a fer-les per la pròpia administració. Per poder realitzar-lo calia demanar al Governador que autoritzara l'excepció de subhasta per adquirir les portes de ferro del nou cementeri i dels explosius necessaris per les milleres del camí a més de la compra dels 73 xiprers, que es comprarien a José Molina per 25,65 pessetes⁴⁰.

En octubre com l'obra no estava acabada encara, recordem que la data màxima era gener, l'Ajuntament, vist l'incompliment, requereix el constructor que acabe completament les obres abans del dia 30 de novembre i l'avisava que, de no complir-lo, *procedirà a allò que hi pertoque conforme a la Instrucció vigent per la contractació*⁴¹.

Làpida del primer enterrament que es va efectuar en el nou cementeri, situada junt a la capella.

Segurament el 30 de novembre encara no estava l'obra acabada però l'Ajuntament segueix avançant les gestions destinades a la posada en funcionament del nou cementeri i en desembre de 1919 s'aprova el *Reglament del Règim econòmic i sanitari del cementeri* i en febrer de 1920 que es fa la recepció provisional de l'obra⁴².

El 2 de març de 1920 s'aprovarà la liquidació de l'obra en la quantitat total d'11.156,28 pessetes més els honoraris de l'arquitecte valorats en 311,18 pessetes. Després d'aquest acte, per iniciar el servei en el nou cementeri, ja només faltaria l'autorització legal d'apertura que es concedirà el 7 de maig pel Governador⁴³; de moment es produirà la benedicció el 3 de maig de 1920, acordant la Corporació que a la primera persona que falte se li regale un nínxol i una làpida *sense que siga extensiu a la família*⁴⁴. Com mostra de l'alta mortalitat infantil, de la que ja parlàvem en capítols anteriors, la

⁴⁰ AAT d'1 de gener i 17 de març de 1919

⁴¹ AAT de 21 d'octubre de 1919

⁴² AAT de 21 de desembre de 1919 i 10 de febrer de 1920

⁴³ AAT 11 de maig de 1920

⁴⁴ AAT de 2 de maig de 1920

primera persona inhumada va ser Isabel Betoret Mañez, de 10 mesos d'edat. Torreblanca ja podrà enterrar dignament els ciutadans i ciutadanes que acaben la seua vida a la localitat, després de quasi 20 anys d'haver manifestat, per primera vegada aquesta necessitat.

ESCORXADOR

A Torreblanca hi havia un escorxador públic per la matança i esquarterat dels animals per assortir les carnisseries, però no devia d'estar en les condicions higièniques i sanitàries més adequades ja que havien hagut queixes al respecte i perquè el primer any del segle XX, essent alcalde Joaquín Traver Belsa, ja s'aprova *indagar la procedència dels solars situats a l'esquena de l'hort de Barrachina per si és el cas, acordar el que es procedisca en la designació del que ha de servir de base en la construcció del nou escorxador en projecte*⁴⁵.

Al cap d'uns dies el síndic, Manuel Persiva Fabregat afirma que *essent notòria per a tots la necessitat per una població de la importància d'aquesta d'un local que reunisca les indispensables condicions higièniques i les comoditats desitjades per a la matança de tota classe de bestiar, les carns del qual es destinen al consum públic ... i havent arribat al convenciment de que aquest Municipi necessita un local de planta nova per a escorxador... ja que l'import del solar serà de cost reduït i els treballs se faran pel propi personal,...* segueix exposant uns càlculs aproximats del cost que podria tindre i que valoren en unes 150 pessetes, el solar, i unes 500 més l'edifici.

Es crearan dues comissions, la primera formada pel síndic que havia presentat la proposta i els regidors Vicente Vilaplana Besé i Amadeo Fabregat Betoret perquè estudien la compra del terreny necessari; la segona formada pels regidors Agustín Teruel Alsina i Vicente Adell Moliner, a més de l'Alcalde, per posar-se d'acord amb el mestre d'obres pràctic de la vila per tal que faja croquis, memòria i pressupost⁴⁶.

En octubre de l'any següent s'acorda demanar l'autorització al Ministeri de Governació per l'adquisició dels terrenys per l'escorxador, junt amb els necessaris per al nou cementeri i les escoles⁴⁷ i sabem que, en 10 de gener de 1902, encara se dona autorització per fer la matança en l'antic escorxador⁴⁸ i no he trobat noves notícies fins el 17 de juny de 1912, onze

---

⁴⁵ AAT de 15 de setembre de 1900

⁴⁶ AAT de 5 de novembre de 1900

⁴⁷ ROCA TRAVER, F. 2001, P.37

⁴⁸ ROCA TRAVER, F. 2001, P.39

anys després, en què es reverteix a la situació original amb un informe del veterinari Inspector de carns comunicant *l'estat ruïnós del local que ocupa l'Escorxador públic* i l'Ajuntament acorda *fer les obres necessàries per al sosteniment i reparació*, sense fer cap referència a una nova construcció⁴⁹.

A l'igual que el nou pou de l'aigua pública, l'escorxador no es realitzarà en aquest any, 21 anys després d'haver posat sobre la taula necessitat de construcció d'un de nou que presentara les condicions higièniques necessàries, una vegada més la situació econòmica municipal ralentirà els projectes municipal necessaris.

En 1921 s'haurà de dotar l'escorxador d'un *gabinet microgràfic* per la localització de la triquinosi en les carns del bestiar sacrificat, en compliment d'una ordre del Governador que donava un més de termini per complir-la⁵⁰. Segurament es va complir l'ordre, el que permetia seguir l'activitat en el mateix lloc, i es va tornar a iniciar la busca d'un solar per al nou escorxador⁵¹. El 16 de juliol de 1922 es suggeriran dues parcel·les contigües, del Carrer de Tetuan (actual Alcalde París), propietat de Sabastián Chaler i Piedad Vizcarro⁵²; en desembre es dona compte de que s'ha fet tota la documentació necessària per la compra del solar i també s'aprova el plec de condicions per la subhasta de la construcció⁵³. Ràpidament es dona curs a l'expedient; el 28 de gener obtenen l'autorització del projecte i el 3 de març es convoca la subhasta, que s'efectua el 18 de març de 1923, i es nomena, el regidor Manuel Vizcarro Alcina, representant municipal en l'acte⁵⁴. A la subhasta, en no admetre la proposició d'Amadeo Vinuesa Vilaplana per no haver presentat ni la seua cèdula personal ni haver constituït el dipòsit de la fiança, queda un únic postor, el veí de Torreblanca Vicente Crisógono, a qui se li adjudica a per 15.694 pessetes⁵⁵.

El fet del rebuig de la proposta d'Amadeo Vinuesa va ocasionar la protesta dels regidors Mateo Gil Pauner i Esteban Mañez Salvador que consideraven que se li havia d'haver adjudicat perquè *oferia fer les obres amb més economia*; el govern no fa cas de la protesta i decideix que la comissió de Foment siga l'encarregada de la supervisió de les obres i materials. Per tant,

---

⁴⁹ AAT 17 de juny de 1912

⁵⁰ AST de 17 de juliol de 1921

⁵¹ ROCA TRAVER, F. 2001, p. 83

⁵² Ibidem, p. 84

⁵³ AAT de 5 de desembre de 1922

⁵⁴ AAT de 25 de febrer de 1923

⁵⁵ AAT de 18 de març de 1923

quan arribe el pronunciament de Primo de Rivera les obres de l'escorxador municipal estaran en marxa.

Caserna de la Guàrdia Civil

Una de les qüestions recurrents que es plantegen ja des del segle XIX és el pagament del lloguer i la conservació de la caserna de la Guàrdia Civil.

La situació era tant greu que va haver de desallotjar l'edifici per amenaçar ruïna i en aquestes circumstàncies, en 1910, el Primer Tinent Jutge Instructor de la Línia de Benicàssim, en data de 14 de febrer, demana la col·laboració de l'Ajuntament per proporcionar una casa quarter per als guàrdies del lloc de Torreblanca. El Ple respon positivament a la demanda i acorda *col·laborar amb tots els mitjans legals*, pel que s'aprova un augment de 200 pessetes sobre les 100 proposades anteriorment, per afavorir la participació en el concurs per al lloguer que ja s'havia obert⁵⁶. Amb tota seguretat va donar resultat perquè, a finals del gener de l'any següent, existeix un acord de pagament per aquest lloguer a Joaquín Pitarch, Vicente Cherta i Francisco Pitarch⁵⁷.

La solució seria satisfactòria ja que no apareixen reclamacions fins 1915, quan es rep comunicació de la Comandància de la Guàrdia Civil de la província exposant que, a conseqüència del que disposa la Reial ordre de 22 de març, els aquarteraments de les poblacions que no siguin cap de partit judicial de les quals l'Estat estava pagant part dels costos, *se suprimiran si l'Ajuntament no s'obliga a satisfer l'aquarterament gratuït; Torreblanca està en aquest cas*. L'alcalde, Peregrín Persiva, va demostrar un excés d'enginy fent una proposta per solucionar el problema sense costar-li un cèntim a la Corporació; va proposar negociar amb el propietari de la casa llogada per fer de caserna, Antonio Burgaleta, per tal que renunciés a la part que posava l'Estat i es quedés solament amb la quantitat aportada per l'Ajuntament.

Com és fàcil d'endevinar, la proposta no va ser acceptada pel propietari i el 14 d'agost se li comunica al Cap de la Comandància Provincial *la impossibilitat, per falta de fons, de satisfer les 240 pessetes que abona l'Estat pel lloguer del dit edifici perquè el Municipi ja paga 300 pessetes pel dit concepte i degut a la crisi que travessa la localitat no pot gravar amb noves càrregues el pressupost municipal tota vegada que actualment no pot*

---

⁵⁶ AAT 14 de març de 1910

⁵⁷ ROCA TRAVER, F. 2001, P. 57

*satisfereix la totalitat d'atencions que sobre ell pesen i seria il·lògic augmentar les seues despeses en noves obligacions*⁵⁸.

Una vegada més la crisi apareix en els documents municipals, tant en el que afecta l'Estat com al poble; el primer suprimeix les ajudes que donava per les necessitats de les forces d'ordre públic estatal, la resposta de Torreblanca expressa que està ofegada i que no pot assumir obligacions que són de l'Estat i que primer estan les necessitats del poble. Aquesta decisió se suma a la negativa que també dona l'Ajuntament a pagar el cost dels cables telefònics que havien d'unir els quarters de Torreblanca, Alcalà de Xivert, Les Coves, Benicàssim i Cabanes⁵⁹; l'Estat intenta desplaçar als municipis algunes de les obligacions que són seues i Torreblanca contesta negativament per impossibilitat d'atendre aquest serveis que són estatals.

Malgrat tot, es trobaria alguna solució ja que en 3 d'agost de 1920, el quarter no solament estava al mateix lloc sinó que l'Ajuntament paga a Bartolomé Zaragoza Belsa la quantitat de 78,50 pessetes pel blanqueig de la Casa Quarter i de la façana de l'edifici del pou on s'havia instal·lat el jutjat municipal⁶⁰.

De moment el tema queda ajornat, però és reprendrà el 12 d'agost de 1923, quan el Cap de Línia de la Guàrdia Civil comunica a l'Ajuntament que Burgaleta, que és l'actual propietari de la casa que feia funció de caserna, demana l'augment del lloguer de 660 pessetes i anuncia que del contrari la resoldrà el contracte. Com la demanda li pareix excessiva, l'Ajuntament deixa el tema sense acord per a buscar-ne alguna solució abans del següent plenari. Posteriorment rebutjarà la proposta per considerar-la massa elevada, encara que s'arribarà a un acord per les dues parts i seguirà la casa quarter al mateix lloc⁶¹.

De moment, Torreblanca sortejarà els problemes i seguirà tenint el quarter de la Guàrdia Civil al municipi.

---

⁵⁸ AAT de 21 d'agost de 1915

⁵⁹ ROCA TRAVER, F., 2001, p. 69

⁶⁰ Ibídem p.81

⁶¹ AAT de 16 de febrer de 1923

El rellotge de La Plaça

Imatge de l'església parroquial de Sant Bartomeu on es veu la situació del nou rellotge adossat al campanar.

Foto: Arxiu Municipal de Torreblanca

La importància de tindre un rellotge públic que funcionara de manera adequada, en l'època que estudiem, no té res a veure amb la que li donem en l'actualitat; Avui si no portem un rellotge de polsera, tots duem el mòbil que, entre les múltiples aplicacions que té, està la de dir-nos la data i l'hora en què estem; però en el segle XIX i la primera part del XX, moltes cases no en tenien de rellotge, de fet, una de les funcions dels serenos era la de trucar la porta de la casa i despertar les persones que li ho havien indicat, a

l'hora que s'havia assenyalat; feia la funció de despertador. Per tant el funcionament del rellotge públic, que aleshores estava situat a la frontal del campanar, era bàsic per la vida del poble.

El rellotge devia de ser molt vell perquè, ja en el segle XIX, va requerir de reparacions, com la que va fer Marcelino Llombart per recompondre l'esfera⁶² de fusta.

Ja en 1903, el seu funcionament era tant deficient que feia necessari l'adquisició d'un de nou però, donada la falta de recursos, se proposa encarregar la recomposició de l'actual a Bautista Boix, de Benassal, amb un cost de 400 pessetes posant la condició de que l'assegure per un mínim de 10 anys⁶³.

---

⁶² ROCA TRAVER, F. ,2001, 25.

⁶³ Ibídem, p.43

No he trobat constància de la reparació, si es va fer, no va durar tants anys com es proposava perquè en 1910 es fa un contracte amb José Bessés Torné per la col·locació d'un nou rellotge a la torre del campanar. L'acta del ple de 23 d'agost fa una descripció completa de com era el rellotge i de les condicions del contracte que es transcriu a continuació:

Present en José Bessés Torné, cedeix a l'ajuntament de Torreblanca i se compromet a col·locar en la Torre Campanar de l'Església Parroquial d'aquesta població un rellotge públic de forma horitzontal triangular igual al model fotografiat que deixa en poder de l'Ajuntament ajustat al següent:

- (A) El rellotge tocarà un, dos, tres, quatre quarts, hores i repetició de les hores.*
- (B) (L'apartat fa una minuciosa descripció tècnica de les característiques de les peces del mecanisme del rellotge que, a més d'innecessàries serien molt farragoses pel que no les exposaré.)*
- (C) Una esfera exterior de fusta forrada de zinc i d'un metre cinquanta centímetres de diàmetre, amb els seus corresponents minuters, rodes de minuteria i numeració àrab proporcionada.*
- (D) Dos martells articulats de ferro i giratoris per permetre voltejar les campanes*
- (E) Les peses de ferro fos i a discs per poder-les graduar.*

A continuació dona una garantia de 10 anys i es compromet a acabar-lo en novembre. Tot això suposa un pressupost de 2.300 pessetes⁶⁴.

El rellotge es col·locaria i és el que veiem a la fotografia de l'església que introdueix aquest apartat i que les persones de la meua edat encara han pogut vore.

Carreteres de Les Coves i de Vilanova

Pareix que les Corporacions tenen certa sensibilitat amb les comunicacions per les poblacions properes i es va aconseguir una subvenció del 60 % dels costos de la millora de la carretera de Torreblanca a Vilanova d'Alcolea que tenia aleshores el caràcter de camí veïnal. També va acordar que *havien de traçar un camí des de Coves de Vinromà fins el punt denominat Almedíxer, del terme d'Alcalà de Xivert, on empalmaria amb el que este*

---

⁶⁴ AAT de 21 d'agost de 1910

municipi de Torreblanca i el de Vilanova tenen concedit. Es cita per motivar-lo la Llei de camins de 29 de juny de 1911.⁶⁵ És clar que la carretera de Les Coves referida és la que arranca de la carretera de Vilanova a l'altura del Mas Nou, i arriba a la dita població.

La *Llei de camins del 29 de juny de 1911* definia el concepte de camins veïnals i possibilitava la subvenció de l'Estat per traçar o condicionar aquests. Les subvencions podien concedir-se a diputacions, mancomunitats, municipis, sindicats, comunitats de regants o altres associacions similars. En el cas de que afectaren diversos municipis i algun d'ells no vullguera participar en l'obra, els demés haurien de fer-se'n càrrec de totes les despeses però l'Estat imposaria un recàrrec sobre la contribució territorial i industrial al poble que havia refusat participar.

Sobre la carretera de Vilanova, com l'expedient no feia camí, el 29 de gener de 1916, l'Ajuntament decideix formar una comissió per anar a parlar amb el Governador conjuntament amb representants municipals de Vilanova. Representant Torreblanca aniran l'Alcalde, Pelegrí Persiva i el regidor, Isidro Clarà. El Governador, davant dels representants municipals va *dirigir un expressiu telegrama al Ministre de Foment interessant-li la ràpida resolució de l'expedient de referència, eixint altament satisfets⁶⁶.*

El primer de juliol de 1916 s'adjudicà l'obra a un veí de Benassal, de nom José Miralles que es compromet a realitzar el tram de carretera corresponent a Torreblanca i Alcalà fent una baixa igual a la totalitat del que ha d'aportar l'Ajuntament de fons propis, o siga que fa la plica per l'import exacte de la subvenció del ministeri, compromentent-se l'Ajuntament a facilitar-li els documents adients per tal que pugui cobrar directament del ministeri les seues aportacions en concepte de *subvenció, pagaments anticipats i auxili directe i no hagen de ser retornats com passa amb les anticipacions; en aquest cas només pagaria l'Ajuntament el 50% de la quantitat consignada per auxili directe quedant l'altre 50 % a càrrec de l'expressat Don José Miralles.*

L'adjudicatari també es compromet a donar 1.000 pessetes a l'Ajuntament, abans d'acabar l'obra, perquè les invertisca *en benefici del Municipi, a començar l'obra simultàniament a Vilanova i Torreblanca* i a utilitzar el carros i bracers recomanats per l'autoritat local *en igualtat de condicions i*

---

⁶⁵ Roca Traver, F. 2001, p.67

⁶⁶ AAT de 5 de febrer de 1916

*preus i jornals amb preferència al forasters*⁶⁷. Seguidament s'inicia l'expropiació de terrenys per al que se nomenen José Maria Betoret Piñol i Silvestre Alcina Bruñó pèrits per valorar els terrenys i arbrat que s'haurà d'envair o destruir per traçar la carretera⁶⁸.

L'obra es començaria però com estem en plena crisi originada per la Gran Guerra, es veu que no arriben a punt els diners per pagar-la, el que és motiu de que s'ature. Aleshores s'envia una altra comissió, formada per l'Alcalde, Clarà i el Secretari, a conferenciar amb el Governador i Cap d'Obres Públiques per aconseguir que el Govern abone les anticipacions i la subvenció⁶⁹. Dues setmanes després es concedeix una subvenció de 114.000 pessetes i una anticipació de 37.000 de la totalitat del projecte que suma 151.000 pessetes⁷⁰, així que es pot continuar amb l'obra.

Cultura i esports.

L'activitat esportiva existia almenys en dues disciplines, la primera era el joc de pilota que es jugava al trinquet situat al carrer del Sitjar, gestionat per Luís López Segarra, que competia amb el futbol ja que el Torreblanca F.C. ja apareix en l'Anuari Guia de Castelló de 1925.

En l'apartat cultural ens consta l'existència d'una banda de música que ja procedia del segle anterior ja que en 1891 apareix un pagament a Peregrín Persiva per *drets de la música* per tocar en les festes d'agost⁷¹. En 1908 l'Ajuntament es fa càrrec de la banda i nomena director de la mateixa Vicente García Mánez⁷², en 1919 té un nou director, Cornelio Albert⁷³, i en 1922, la banda té ja 15 músics i passa a ser dirigida per José López Segarra⁷⁴. En 1928, l'Ajuntament la dota amb 1.500 pessetes anuals⁷⁵

L'Activitat dramàtica està representada per dues societats recreatives; *La Ideal* i *La Juventud Alegre*, aquesta interpretava obres de teatre en un local que també s'usava per fer cine⁷⁶. Les dues van fer una funció benèfica organitzada per l'Ajuntament en benefici de la *obra patriòtica iniciada per*

---

⁶⁷ AAT d'1 de juliol de 1916

⁶⁸ AAT de 6 d'agost de 1916

⁶⁹ AAT de 7 d'abril de 1917

⁷⁰ ROCA TRAVER, F. 2001, p. 76

⁷¹ AAT de 29 d'agost de 1891

⁷² ROCA TRAVER, F. P.53

⁷³ Ibídem, p.56

⁷⁴ *Anuario Guía de Castellón de 1922*

⁷⁵ Ibídem, p. 96

⁷⁶

*S.M. la Reina per arbitrar recursos per als ferits i les seues famílies en l'actual campanya de Melilla*⁷⁷.

També hi havia dos locals en els que es feien projeccions de cine: el Cine Nuevo i el teatre Novedades; en aquest últim on actuaven companyies teatrals itinerants i, ocasionalment s'utilitzava com sala de cinema.

També existia l'activitat de cinema a l'aire lliure; la primera menció que he trobat és la de 1915, quan es decideix en les festes patronals *afegir dues sessions de cinematògraf públic a l'aire lliure, sempre que l'amo de l'aparell, a qui se li ha escrit a l'efecte, conteste de manera que convinga a l'Ajuntament*; la contestació seria positiva perquè al pocs dies s'autoritza el pagament de 150 pessetes per les dues sessions.

En llegir aquesta notícia em ve al cap la trapelleria que ens ha arribat, per tradició oral, del *tío fot-li ceba*, sense saber si és o no el mateix personatge que ara contracta amb l'Ajuntament. Em disculpareu aquesta digressió que li posarà un poc d'humor a l'estudi; m'he pensat molt si posar-la o no, però he considerat que tot forma part de la història i que aquestes fets també són representatius d'una època determinada.

Ens han contat de xicotets que venia a Torreblanca un senyor amb una màquina de fer cine i projectava pel·lícules mudes a la plaça davant l'església. Aquest home segons ens descriu esplèndidament Cristina Laborda⁷⁸ explicant-nos que cada vegada que ell arribava es formava un gran rebombori.

Imagineu a la xicalla extasiada, voletejar al seu voltant mentre l'home feia els preparatius, i com les criatures, sense poder contenir l'emoció, corrien cap a casa per avisar que el "tío fot-li ceba" hi havia arribat, que calia aquell dia sopar un entrepà i portar cadira, o el catre plegable d'anar a missa, si no volies seure a terra. Ah!, important: també portar alguna perra, o alguns ous, una fogassa de pa, un tros de cansalada, un pessic d'arròs... alguna cosa en què pagar l'estona de màgia que aquell home ambulat els anava a regalar.

---

⁷⁷ AAT de 17 de març de 1912

⁷⁸ LABORDA MARTÍNEZ, C. "El tío fot-li ceba": historia breu dels cines a Torreblanca, El7set revista digital, 10 de novembre de 2017. <http://el7set.es/archive/26602/el-tio-fot-li-ceba-historia-breu-dels-cines-a-torreblanca>

Començava la sessió amb pel·lícules mudes, lògicament, de Charlot, el Gros i el Prim i similars en les que hi havien escenes en què es repartien uns quants colps. El projeccionista acompanyava els colps i bocinades que es donaven els actors cridant ben fort a cada volea “*fot-li ceba!*”. Cristina Laborda ens ho conta fent una interessant reflexió:

Amb aquell entusiasme contagiós la gent s'animava encara més, rient davant els colps que rebia El Prim, ficant careta de no saber per on li havia vingut el colp; o animant al vaquer “bo” a tornar les bufetades que li havia llançat el vaquer “roí”. Tal volta, aquella violència retratada damunt del tendal en blanc, que no feia mal a ningú dels presents, alliberava als veïns com una vàlvula d'escap, del patiment d'unes vides plenes de necessitat i enduriment, servint de consol per una bona temporada.

Tant és això que, una de les vegades, un grup de joves, bandarres ells, es van aprovisionar d'un bona quantitat d'aquest bulb, que arrancarien de qualsevol hort, i en sentir-lo cridar la ja famosa frase, començaren a tirar-li cebes a l'interdit. Els relators d'aquest fet històric acaben explicant que el pobre home no va tornar mai més. No m'estranya gens.